

UNIVERSITY GRANTS COMMISSION, NEW DELHI

“To Study The Child Development & Nutrition Status Anganwadi Telhara Taluka”

MINOR RESEARCH PROJECT

SUMMARY

By

Ku. S. J. Farsole

Asstt. Professor

Department of Home Economics

Dr. Gopalrao Khedkar Mahavidyala, Gadegaon (Telhara).

Dist. Akola - 444 108

“तेल्हारा तालुक्यातील अंगणवाडी मधील बालकांच्या पोषण दर्जाचे अध्ययन”
(“To Study The Child Development & Nutrition Status
Anganwadi Telhara Taluka”)

Summary

सारांश

तेल्हारा हे महाराष्ट्रातील अकोला जिल्हा मधील तालुक्याचे ठिकाण आहे. सातपुडा पर्वताच्या पायथ्याशी गौतमा नदीच काठी विहंगम दृश्यांनी नटलेल्या परिसरातील एक साधारण शहर आहे. तेल्हारा तालुक्यात एकुण ६१ ग्रामपंचायत असून आजुबाजुला १०० ते १०५ खेडी (गावे) असून त्यामध्ये एकुण ३०० अंगणवाड्या आहेत. या परिसरातील लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती आहे. तेल्हारा शहर महाराष्ट्र राज्याच्या विदर्भ विभागाच्या उत्तर-पश्चिम किनाऱ्यावर आकोला बुलढाणा या दोन जिल्ह्यांच्या सरहद्दीच्या मध्यभागी वसलेले आहे. हवामानाच्या अहवालानुसार तेल्हारा तालुका हा उष्णकटिबंधात येतो त्यामुळे या तालुक्याचे तापमान जास्तीत जास्त ४६.२ व कमीतकमी ३० डिग्री सेल्सियस असते. देशाचा ग्रामीण भाग असो किंवा शहरी भाग असो त्या ठिकाणी सरकारने अंगणवाडी स्थापन केली आहे. या अंगणवाडीत ० ते ६ या वयोगटातील बालकांचा सर्वांगीण विकास साधण्याचा प्रयत्न केला जातो. ज्यामध्ये पोषण आणि औषधे या बाबींकडे प्रामुख्याने लक्ष दिल्या जाते. अंगणवाडी मार्फत बालकांना देण्यात येणाऱ्या पोषणतत्वाचे अध्ययन या संबंधीत लघुशोध प्रकल्पामध्ये करण्यात आले आहे.

तेल्हारा तालुका हा सातपुडा पर्वताच्या पायथ्याशी असल्यामुळे या तालुक्यात डोंगरी गावांचे प्रमाण जास्त आहे. या गावात आदीवासी कुटूंबे वस्त्या करून राहतात. आपला देश विकासाच्या मार्गाने वाटचाल करित असला तरी अजून पर्यंत देशाच्या काही दुर्गम भागात विकास पोहचलेला नाही. अशीच काही तेल्हारा तालुक्यातील डोंगरी भागातील खेडी आहेत. आजही त्याठिकाणी कुपोषण दिसून येते. इ. स. १९९४ मध्ये सरकार द्वारा अंगणवाड्या स्वतंत्र करण्यात आल्या या अंगणवाड्याचे कार्य कुपोषण कमी कसे होईल व बालकांचा सर्वांगीण विकास कसा साधता येईल या उद्देशाने स्थापन करण्यात आल्यात. भारतात १९७५ पासून एकात्मिक बालविकास योजना टप्पाटप्पाने कार्यान्वित झाली. या योजनेत २०१०-२०११ पासून महाराष्ट्र राज्यात जागतिक आरोग्य संघटनेच्या नवीन मापदंडानुसार बालकांच्या पोषणस्थितीचे वयानुसार वजन या निकषाच्या आधारे तीव्र कमी, सॅम, मॅम, मध्यम व साधारण असे वर्गीकरण करण्यात येते. गंभीर तीव्र कुपोषित सॅम बालकांना साधारण बालकांच्या तुलनेत मृत्यूचा धोका १० पटीने जास्त असतो. १०० बालक संख्या असलेल्या ग्रामीण भागातील अंगणवाडी केंद्रात अंदाजे १० ते १५ आणि आदीवासी क्षेत्रात अंदाजे २० ते २५ सॅम-मॅम बालके ग्रामविकास केंद्रात सुविधा देण्यासाठी पात्र असावीत.

अंगणवाडीमध्ये बालकांचा शारीरिक मानसिक सामाजिक व बौद्धिक विकास चांगला घडून येण्यासाठी अनेक प्रकारचे उपक्रम व वेगवेगळे खेळ यांच्या माध्यमातून त्यांचा विकास घडवून आणला जातो. आईच्या गर्भामध्ये गर्भाचे बीज रूजण्यापासूनच त्या बाळाची काळजी घेतात. मातेची तपासणी, लसीकरण, हिमोग्लोबीन, वजन, पोषणमुल्य असलेला आहार, फॉलीक ॲसिडच्या गोळ्या, लोहयुक्त गोळ्या, कॅल्शियमच्या गोळ्या पुरविल्या जातात. तसेच स्तनदा मातांना पुरक आहार, मऊ आहार व स्तनपान इ. ची माहिती पुरविली जाते. तसेच बालकाचे योग्य पोषण होण्याकरिता सर्व मातांना, किशोरवयीन मुलींना व गर्भवती मातांना त्यांचे आरोग्य उत्तम राहण्यासाठी पोषण आहारासोबतच त्यांना काही उपयुक्त औषधे देखील दिली जातात. अंगणवाडी मध्ये प्रत्येक बालकांचा वाढदिवस एक गुलाबाचे फुल देवून साजरा केला जातो. मुलांनी आणलेल्या डब्यातील आहार किंवा खाऊ प्रत्येकाला देवून त्यांच्यात सामाजिक भावना, एकमेकांविषयी प्रेम, आपुलकी, जिवाळा निर्माण केला जातो. तसेच मनोरंजनात्मक खेळ व नावीन्यपूर्ण साहित्य देवून मदतनीस व पर्यवेक्षिका त्यांच्या बुद्धीचा विकास होण्यासाठी प्रयत्न करतात. अंगणवाडीमध्ये थोर पुरूषांच्या जयंत्या, पुण्यतिथ्या, स्वातंत्र्य दिन साजरे केले जातात. काही अंगणवाड्यामध्ये ३ ते ६ वयोगटातील मुलांकडे नेतृत्व गुण येण्याकरिता वर्षातून एकवेळा बाल मेळाव्याचे आयोजन करण्यात येते. अंगणवाडीच्या बाहेरील भिंतीवर अंगणवाडीची वेळ, लसीकरणाचा दिवस, माता बैठकिचा दिवस लिहिलेला असतो. तसेच माता बैठकिचे, किशोरी बैठकिचे नियोजन दर आठवड्यात केलेले असते. त्यात कुपोषणाबाबतीची माहिती, वृद्धीपत्रक सामाजिक अंकेक्षणाद्वारे मातांना दरवेळेस समजावून सांगितले जाते. अंगणवाड्यामध्ये सामाजिक एकतेकरता हळदी कुंकवाचा कार्यक्रम घेतला जातो.

अंगणवाडी कार्यकर्ती किंवा सेविका व मदतनीस ही दोन वेगवेगळी पदे आहेत. या दोन पदावर पात्र महिला कार्य करतात. यांना विविध प्रकारची कार्ये करावी लागतात जसे लोहयुक्त गोळ्या, जंतुनाशक गोळ्या यांचे वाटप करणे अंगणवाडी मदतनीसने अंगणवाडी कार्यकर्तीला साहाय्य करणे, पर्यवेक्षिका ह्या सर्व शिक्षा अभियानाशी संपर्क साधतात व किशोरवयीन मुलींना अनौपचारिक शिक्षण देण्याची व्यवस्था करतात. बालविकास प्रकल्प अधिकारी समाजात चांगल्या योजनेबाबत जनजागृती निर्माण करण्यासाठी काही योजना तयार करतात. सखी/सहेली विशिष्ट प्रकारचे प्रशिक्षण घेवून किशोरी समुहाची प्रशिक्षक म्हणून काम करते. बालकांचे, गर्भवती मातांचे व किशोरींचे आरोग्य उत्तम राहावे म्हणून आहारासोबतच त्यांना काही उपयुक्त औषधे जसे टोनेक्स सिरप, स्पर्किक्स जेरिरान हेल्थ टॉनीक इ. पुरविले जातात. तसेच सुगंधित दुध, पौष्टिक बिस्किट, गुळ-शॅगदाणा चिवकी इ. पौष्टिक पुरक आहार दिला जातो. आरोग्य हे योग्य आहारावरच अवलंबून असते. म्हणून गर्भावस्थेपासून तर बाळ ६ वर्षांचे होईपर्यंत त्याच्या पोषण आहाराची खुप काळजी घ्यावी लागते. जन्म झाल्यावर बाळाचे प्रथम पोषण म्हणजे मातेचे दुध, मातेच्या दुधात शरीराला आवश्यक असलेले सर्वच अन्नघटक योग्य प्रमाणात समाविष्ट केलेले आहेत. १ ते ५ वर्षांच्या काळात बालकांची वाढ व विकास अतिशय झपाट्याने होत असतो. त्यामुळे या

//३//

काळात सर्वच अन्नघटकांची आवश्यकता वाढलेली असते. त्यामुळे या काळात मुलांच्या आहाराकडे विशेषलक्ष द्यावे लागते. आज सुध्दा आपल्या देशात हजारो मुले कुपोषणाने मृत्युमुखी पडत आहे. मुलांच्या उत्तम वाढीसाठी सर्व अन्नघटक आहारात असणे आवश्यक आहे.

अंगणवाडीमधील बालकांच्या पोषणदर्जाच्या अध्ययनात बालकांचे योग्य तऱ्हेने पोषण होत आहे किंवा नाही हे समजण्यासाठी वृद्धीपत्रक हे एक महत्वाचे रजिष्टर आहे. अंगणवाडी केंद्रात वृद्धीपत्रक हे बालकांच्या वाढीचे सनियंत्रण करते. तसेच बाळाच्या संवर्धनासाठी अत्यंत मार्गदर्शक ठरते. या वृद्धीपत्रकाच्या आधारे बाळाची पोषणाची स्थिती ठरविली जाते. बालकामधील छुपे कुपोषण दृश्य स्वरूपात दाखविण्याचे कार्य वृद्धीपत्रक करते. बाळाची वाढ योग्य प्रकारे चालू आहे किंवा नाही हे पाहण्यासाठी वृद्धीपत्रक भरण्यात येते. बालक ६ वर्षांचे होईपर्यंत हे वृद्धीपत्रक भरल्या जाते. ग्रामीण व आदीवासी भागातील कुपोषण कमी करण्याचे अंगणवाड्या हे एक चांगले माध्यम आहे म्हणून त्यांना अधिक सक्षम करणे ही काळाची गरज आहे.

०००